

MUHAMMED HAMİDULLAH
İslam İktisadının Öncü İsmi

Abdul Azim Islahi

iktisat yayınları

İktisat Yayınları – 31
İktisat Tarihi Dizisi – 4

Abdul Azim Islahi, Muhammed Hamidullah: *İslam İktisadının Öncü İsmi*

Çeviren: Abdulkadir Macit
Çeviri Editörü: İsmail Eriş
Yayına Hazırlayan: Merve Akkuş Güvendi
Musahhih: Muhammed Aydın

Tasarım: Seyfullah Bayram

Çeviriye Temel Alınan Metin:

Islahi, A.. (2015). *Muhammad Hamidullah and his pioneering works on Islamic economics*,
Saudi Arabia: King Abdulaziz University Scientific Publishing Centre

Baskı: Osmanlı Mücellit Matbaacılık- Sertifika No: 29041
Plastikçiler Sitesi 1536 Sokak No.: 40 Yenimahalle / ANKARA
1. Baskı: İstanbul, 2019
ISBN:978-605-69072-1

© İktisat Yayınları, 2019

Bütün yayın hakları saklıdır. Kaynak gösterilerek tanıtım için yapılacak kısa alıntılar
dışında yayıncının yazılı izni olmaksızın hiçbir yolla çoğaltılamaz.

İktisat Yayınları
Rasimpaşa Mah. Rıhtım Cad. Nemlizade Sok.
Gülyüz Apt. No:9 Daire:3 Kadıköy / İstanbul
Tel / Faks: +90 (216) 418 20 10
www.iktisatyayinlari.com

İktisat Yayınları Nobel Akademik Yayıncılık ve
İslam İktisadı Araştırma Merkezi'nin ortak markasıdır.

KÜTÜPHANE BİLGİ KARTI

Islahi, Abdul Azim.
Muhammed Hamidullah: İslam İktisadının Öncü İsmi
1. Baskı, xxii + 314 s., 13.5 x 21 cm
Kaynakça ve dizin var.
ISBN- 978-605-69072-1
1. Hamidullah 2. Devlet 3. İslam iktisadı

MUHAMMED HAMİDULLAH
İslam İktisadının Öncü İsmi

Abdul Azim Islahi

Çeviren
Abdulkadir Macit

iktisat
yayınları

İktisat Tarihi Dizisi

Bu dizide, iktisat tarihi ile iktisadı tarihsel bir bakış açısından ele alan eserlere yer verilmektedir. Dizide finans, emek, sanayi, tarım, kurum tarihi, mekânsal iktisadi tarih, ülke iktisadi tarihleri, ekonomik sistemlerin tarihi de dahil olmak üzere geniş bir yelpazede kitaplar yer almaktadır.

Dizide Yayınlanan Diğer Kitaplar

Abdul Azim Islahi, *Müslümanların İktisadi Düşünce ve Analize Katkıları*

Abdul Azim Islahi, *İslam İktisat Düşüncesi ve Kurumları (16. Yüzyıl)*

Abdul Azim Islahi, *İslam İktisat Düşüncesinin Değişimi (18. Yüzyıl)*

Dizide Yayınlanacak Diğer Kitaplar

Abdul Azim Islahi, *İslam İktisat Düşüncesinin Olgunlaşması (17. Yüzyıl)*

Ahmed el-Askher, *Rodney Wilson, İslam İktisadının Kısa Tarihi*

Abdul Azim Islahi, *Müslüman Arap Yazarların İktisat Düşüncesi (19. Yüzyıl)*

S. M. Hasanuzzaman, *Erken İslam Devletinin İktisadi İşlevleri*

Abdul Azim Islahi

Abdul Azim Islahi, Cidde Kral Abdulazîz Üniversitesi İslam Ekonomisi Enstitüsü'nde profesördür. Doktorasını Aligarh İslam Üniversitesi'nde "İbn Teymiye'nin Ekonomik Kavramları" üzerine yaptı (Leicester, İngiltere, 1988). İslam iktisadı alanının sınırlarını araştırmak, öğretmek ve genişletmek için çalışmaları bulunan Islahi, İslam iktisat düşüncesi ve kurumları üzerine kitapları bulunuyor. Araştırma makaleleri ise *History of Political Economy*, *History of Economic Ideas*, *Journal of Research in Islamic Economics*, *Journal of Islamic Economics* gibi profesyonel ve uluslararası hakemli dergilerde yayımlandı.

Abdulkadir Macit

Lisans eğitimini Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi ve İktisat Fakültesi Kamu Yönetimi'nde tamamladı. İslam Tarihi ve Sanatları bölümündeki yüksek lisansını "Başbakanlık Osmanlı Arşiv Belgeleri Işığında XIX. Yüzyıl Osmanlı-Hokand Hanlığı Münasebetleri" serlevhalı teziyle tamamladı. 2010'da yine aynı bölümde başladığı doktora eğitimini ise "Şeybani Hanlığı (1500-1599)" başlıklı tezi ile nihayete erdirdi. Hâlihazırda Kocaeli Üniversitesi İlahiyat Fakültesi'nde Siyer-i Nebi ve İslam Tarihi alanında öğretim üyesi olarak çalışmaktadır.

İçindekiler

Teşekkür	ix
Takdim	xi
Türkçe Baskı İçin Önsöz	xv
Önsöz	xix
1. Muhammed Hamidullah: Hayatı ve Eserleri	1
2. Hamidullah'ın İslam İktisadına Katkılarına Giriş	29
3. Bir Devlet Geliri Olarak Zekât: Hamidullah'ın Görüşlerinin Eleştirel Bir İncelemesi	59
4. İslam'ın Temel İktisadi Problemlere Çözümü: Emeğin Durumu	79
5. Ülke	107
6. İslamî Sigorta	123
7. Faizsiz Borç Veren Kooperatif Kurumları	129
8. Zekâtın Siyasi Önemi	137
9. İslam ve Komünizm	145
10. Haydarâbâd'ın İslam İktisadi Düşüncesi ve Uygulamasına Katkısı	167

11. Faizsiz İslam Para Fonu İçin Bir Öneri	175
12. Hz. Peygamber Döneminde Bütçe ve Vergilendirme	181
13. İslam İktisadi Sistemi	195
14. Gelir ve Takvim	215
15. İslam Devletinde Mali İdare	239
16. Kitap Değerlendirmesi-1	251
17. Kitap Değerlendirmesi-2	255
18. Kitap Değerlendirmesi-3	261
Notlar	271
Kaynakça	291
Dizin	301

Teşekkür

İlk olarak bu çalışmayı üstlenmem ve nihayete erdirmem hususunda bana güç veren -benim ve âlemlerin Rabbi olan- Allah'a hamdetmeliyim. Ondan sonra bu çalışmanın çeşitli aşamalarında kendilerinden tavsiye, faydalı bilgi, kaynak, bu kitap için teşvik ve destek aldığım çok sayıda şahıs ve kuruma müteşekkirim. Onların dünya ve ahiret iyilikleri için dua ediyorum. Özellikle şu isimlere teşekkür etmek istiyorum: Dr. Muhammed Raşid Eyyub (Londra); Üzeyir Şams (Mekke-i Mükerreme); Aligarh İslam Üniversitesi emekli Tarih Profesörü Dr. İştâk Ahmed Zilli; Pakistan hükûmetinin eski Ekonomik ve Özel Planlama Sekteri Dr. İrşad Zaman ve İslamabad Uluslararası İslam Üniversitesi Dr. Muhammed Hamidullah Kütüphanesi sorumlusu Mr. Rauf Ahmed. İsmi geçen şahıslar, Prof. Muhammed Hamidullah'ın nadir bulunan birkaç makalesinin temininde şahsıma yardımcı oldular. Çalışmam hakkında kendilerine yazdığımda bunu değerli gören, kabul eden ve samimiyetle karşılayan ayrıca Hamidullah'ın çok erken dönemlerde kaleme aldığı bazı makalelerini nazikçe benim için bulup çıkaran Hamidullah'ın yeğenin kızı ve aynı zamanda M. Hamidullah İslam Araştırmaları Merkezi (Maryland, ABD) yöneticisi Sadida Ataullah

hanıma özel olarak teşekkür ediyorum. Araştırma faaliyetlerimde rehber ve esin kaynağım olan ve bu çalışmam esnasında da kıymetli tavsiyelerinden istifade ettiğim hocam ve danışmanım Prof. Mohammad Nejatullah Siddiqi'ye ayrıca minnettarım. Hamidullah'ın başlı başına büyük bir hayranı olan İslam İktisadı Enstitüsü'nde meslektaşım Cezayir asıllı Fransız araştırmacı Dr. Abdurrezzak Belabes'e de müteşekkirim. Kendileri, Hamidullah'ın Fransızca diline katkıları hakkında bazı bilgileri temin ettiler ve belirli kısımları benim için içtenlikle tercüme ettiler. Kurumlarında çalışmam için huzurlu, uygun ve sağlıklı bir atmosfer sağladığı için İslam Ekonomileri Enstitüsü Dekanı Dr. Abdullah Kurban Türkistani'ye ziyadesiyle teşekkür etmeliyim. Ve son olarak şunu belirtmek isterim ki bu proje, Cidde Kral Abdulaziz Üniversitesi Bilimsel Araştırmalar Dekanlığı (DSR) tarafından (47/121/1443) numaralı hibesi altında finanse edilmiştir. Bundan dolayı bu satırların yazarı DSR'nin teknik ve ekonomik desteğini müteşekkiri bir hâlde ifade etmektedir.

Takdim

Mütercimim Önsözü

Hint coğrafyasının son dönem en önemli İslam âlimlerinden, hukukçu ve tarihçilerinden birisi olan Muhammed Hamidullah'ın dünyaya geldiği tarih, son asırda Müslümanların yönetimden uzaklaştırıldığı ve coğrafyalarının neredeyse tamamının Batı işgaline maruz kaldığı bir zaman dilimidir. Bu zaman diliminde Hamidullah, ömrünün sonuna kadar “Haymatlos” (Vatansız) sıfatıyla başta Haydarabad olmak üzere aslında tüm İslam âleminin bu krizin aşılmasında ve bağımsızlığını kazanan İslam ülkelerinin teşekkülünde özellikle ilmî çalışmalar ile çok aktif roller üstlenmiştir.

Hamidullah'ın üstlendiği rollerden birisi daha önce imparatorluk iken ulus devlete evrilen İslam ülkelerinin yeni durum ile karşılaştıklarında yaşadıkları sancılı geçişe dair çözümler üretmesidir. Bu süreçte Müslümanlar çoğunlukla *Avrupa'ya göre* (muhafazakâr modernleşme çabaları) veya *Avrupa için* (Batıcı modernleşme çabaları) olmak üzere Batılılaşmacı akımlar üzerinden çözüm arayışına girişmişlerdir. Ancak Hamidullah ne Avrupa'ya göre ne de Avrupa için tavır almaktan ziyade kendi tecrübelerinden ve birikimlerinden beslenerek Avrupa'yı da insanlığın tecrübelerinden bir tecrübe olarak görerek İslam dünyasının karşı kar-

şıya kaldığı meydan okumalar karşısında İslam'ın temel esasları ve Hz. Peygamberin en güzel örneği (üsve-i hasene) merkezinde meseleleri yeniden ele almaya yönelmiştir.

Bu hususta Hamidullah, madalyonun bir yüzü olarak Müslüman yöneticilerin imparatorluktan ulus devlete geçiş sürecinde devletin hukukunda İslam hukukunu, siyaset ve idare uygulamalarında İslam'ın siyasi ve idari ilkelerini, eğitim sisteminde İslam eğitim sistemini, iktisadi kararlarında ise İslam iktisadının ilkelerini merkeze alarak yönetimlerini inşa etmelerini teklif etmektedir. Madalyonun diğer tarafına intikal ettiğimizde ise bu teklife ilave olarak ulus devlet sürecinin Müslüman ülkelerin her türlü ilişkisinin gelişmesinin ve hareketliliğinin sağlanmasının önünde bir engel olduğu idrakiyle Müslüman ülkelerin gerçekleştirmeleri gereken bir sonraki adımı da işaret etmektedir. Bu işaret, Müslüman ülkelerin birliğinin (ittihat) tesis edilmesidir. Hamidullah'ın, İslam toplumunun birliğinin tesis edilmesine yönelik serdettiği görüşlerinin mücessem hâli olan Yüksek Hilafet Konseyi ve Uluslararası Fakihler Cemiyeti özellikle Müslümanların tekrar bir araya gelerek, yekvücut bir hâlde birçok probleminin üstesinden gelebilmelerinin önünü açacak olması itibarıyla hayli önemlidir.

Malum olduğu üzere Hamidullah, dünya üzerindeki üç kadim medeniyet havzası olan Haydarabad (Hint), Paris (Batı) ve İstanbul'un (Anadolu) birikimini şahsında mezcetmiş bir kişidir. Bu mecz hâlinin görünen yüzü, İslam ilimlerinin yanı sıra modern ilimleri de çalışmalarında seferber etmesi ve geleneksel ile modernin, klasik ile çağdaşın, eski ile yeninin arasında herhangi bir uyumsuzluğun olmadığını aksine her ikisinin de birbirlerini tamamlayan unsurlar olduğunun perspektifiyle ele alınan eserlerinde aşikâr hâle gelmektedir. İşte bütün bu hususların ışığında Kur'an-ı Kerim meali ve tefsiri, hadis, İslam hukuku, devletler arası hukuk, siyer ve meğazi, dinler tarihi başta olmak neredeyse bütün ilim dallarında yazdığı eserlere

istikamet veren, bu eserlerin ufkunu tayin eden muharrik amil İslam'ın ta kendisi olduğu için o, bu eserler ile İslam'ı tüm yönleriyle izah etme çabasına girişmiştir. Bu çaba çağdaş dönemde ortaya konulan örnek bir çabadır. Bu çabanın Hamidullah'a kazandırdığı en çarpıcı konum, onu Arayışlar Çağı'nın prototip âlimleri arasında bir konuma getirmiş olmasıdır.

Hamidullah'ın tercüme ettiğimiz bu eseri esasında onun mezkûr çabasının ve disiplinler arası çalışan yönünün bir yansıması olması itibarıyla ehemmiyetlidir. Bu yönleri itibarıyla Hamidullah, bir fotoğraf karesinin daha büyük bir fotoğrafın unsuru olduğu hakikatindeki gibi parça-bütün veya tikel-tümel birlikteliği üzerinden İslam'ın ancak hakıyla anlaşılacağı idrakiyle eserlerini kaleme almıştır. Yani İslam'ın tek tek ilimlerin ortaya koyduğu tikel bilgilere bakmaktansa tümel bilginin bir unsuru olması üzerinden hakıyla idrak edileceğini düşünmüştür. Hamidullah'ın bu anlayış çerçevesinde hareket ederek İslam iktisadı ile ilgili yazdığı bu eserin ehemmiyeti, İslam'ın hayatın tamamına nizam veren bütünlüğünün özelde iktisat ve ekonomi cihetlerine bakan kısımlarının ortaya çıkarılmasından neşet etmektedir.

Bu tercümenin İslam iktisadı alanında önemli bir boşluğu doldurması ümidiyle önsöze son sözleri eklerken Hamidullah'ın makalelerini titizlikle toplayan ve eklerle zenginleştiren Prof. Dr. Abdul Azim Islahi'ye, bu eserin ortaya çıkmasına önemli bir zemin oluşturan İKAM'a (İslam İktisadı Araştırmaları Merkezi) ve Yürütme Kurulu Başkanı Doç. Dr. Lütfi Sunar'a teşekkürü bir borç bilirim. Kendileri bu çalışmanın ortaya çıkmasında büyük bir destek verdiler. Yine bu çalışmanın tashihinde değerli katkılarını esirgemeyen Zeynep Çalışkan'a teşekkür etmeyi vicdani bir görev sayarım.

Gayret bizden, tevfik Allah'tandır.

Abdulkadir Macit

Aralık 2018

Türkçe Baskı İçin Önsöz

Muhammed Hamidullah ve İslam Ekonomisi Üzerine Öncü Çalışmaları kitabının Türkçeye tercüme edilmiş olması müthiş bir hadisedir. Bu ciddi emek gerektiren çalışma, İslam iktisadı ve finansı konulu birçok kitabın tercümesinde uzmanlaşmış saygıdeğer kurum İKAM tarafından gerçekleştirilmiştir.

Dr. Hamidullah'ın Türkiye ve Türk halkıyla yakın ilişkileri olmuştur. 1954'te Ulusal Bilimsel Araştırma Merkezi (CNRS) ile Paris'te, emeklilik yılı olan 1978'e kadar sürecek bir göreve başlamıştır. Bu süre zarfında Türkiye'deki bazı üniversitelerde de ders verdiği bilinmektedir. Araştırma merkezinde çalışırken İstanbul Üniversitesi'nde misafir öğretim üyeliği yapmıştır.

Dr. Hamidullah, 1930'larda İstanbul'a ilk araştırma görevlisi olarak gelmiş ve buradaki kütüphanelerin zenginliğinden faydalanmıştır. 1954'ten sonra yaz dönemlerinde hemen hemen her yıl Türkiye'ye gelerek konferans ve seminerler vermiştir. Türkiye'de bulunduğu sırada çok kıymetli hadis koleksiyonunun derlemesi olan *Sünen-u Sa'id İbn Mansur*'un nadide el yazmasını bulmuştur.

Konferansları ile Türk nesilleri aydınlatmış, birçok öğrenci yetiştirmiştir. Bu durum 1978'e kadar devam etmiş ve bu tarih

aynı zamanda Türkiye’de İslamî eğitimin, dinî eğitim olarak yeniden tesis edildiği ve çağa göre yeniden şekillendirildiği dönem olmuştur. Verdiği ders, seminer ve çalışmalarıyla Dr. Hamidullah bu dönemdeki İslamî uyanışta önemli rol oynamıştır.

Öğretim üyesi ve araştırmacı kimliğiyle geldiği 1957 yılında, kendisine, tercüman ve yardımcı olarak Prof. Dr. Fuat Sezgin (ö. 2018) eşlik etmiştir. Hamidullah gibi Sezgin de Avrupa kütüphanelerinde Arapça ve İslamî el yazmalarını gün yüzüne çıkarma ve derlemeleriyle bilinir. Kendisinin Hamidullah ile benzer uğraşları vardır. Dr. Salih Tuğ, Hamidullah’a yardımcı olan bir diğer seçkin İslam âlimidir. İslamiyet’in ilk yılları Hz. Muhammed (s.a.v) ve sahabeler dönemindeki finans sistemi çalışmasında Hamidullah’tan istifade etmiştir.

Hamidullah, Türkiye’de genç nesillerden ve halktan gördüğü müthiş ilgi ile Ankara, Konya, Kayseri, Erzurum gibi daha birçok yeri ziyaret etmiş, oralarda konferanslar vermiştir. Türkiye’deki yüzlerce öğrenci ve akademisyene ilham kaynağı olmuştur. Sonraları Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dekanlığı’nı yürütecek olan Prof. Dr. Yusuf Ziya Kavakçı da Hamidullah’ın meşhur öğrencilerinden biridir. İstanbul’a her gelişinde çok sayıda araştırma görevlisi Hamidullah’tan yararlanmıştı. 2002 yılında Amerika’da vefat ettiğinde cenaze namazını Yusuf Ziya Kavakçı kıldırılmıştır.

Hamidullah, İslam ekonomisi üzerine öncü yazarlar arasındadır. Elli yılı aşkın zaman zarfında İngilizce, Urduca, Arapça, Fransızca ve Türkçe birçok yazı kaleme almıştır. İşte bu kitap, İslam ekonomisi ve finansı konusuna ilişkin İngilizce yazılan on beş makale/kitap incelemesini içermektedir. Oluşturulan kronolojik sıraya göre ilk kitabın 1936, sonuncusunun ise 1986’da yazıldığı görülür. Kendi kitaplarının yanı sıra farklı konulardaki çeşitli makalelerinin düzenlenmiş derlemeleri de diğer birkaç dilde mevcuttur. Yazılarının Türkçe olarak derlemesi hâlâ

beklenmektedir. Hâlihazırdaki eserde, Hamidullah'ın İslam ekonomisi üzerine yazdığı makalelerinin, yaşamı ve çalışmaları üzerine yazılan denemelerin, Türkçeye tercümesinin bu dile söz konusu alanda bir katkı oluşturması umulur.